

**ACTA
ACADEMIAE AGRIENSIS**

NOVA SERIES TOM. XL.

SECTIO HISTORIAE

REDIGIT
LÁSZLÓ KISS

EGER, 2013

Pavol Maliniak

(besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Tudományos és Kutatási Intézete)

A ZÓLYOM MEGYEI VADÁSZAT TÖRTÉNETÉBŐL A KÖZÉPKORBAN ÉS AZ ÚJKOR IDEJÉN *

A vadászat története jelenleg is a látványos kutatási témák közé tartozik. A kutatások ma már nemcsak az állatvadászat szervezésére fordítanak figyelmet, hanem a múltbeli vadászat szélesebb szociális és ökológiai összefüggéseire is. A középkori történelem szemszögéből ezeket az ember és az állatok közötti kapcsolatok szerint tagolhatjuk. A következő kategóriákba sorolhatjuk: az állatok táplálékként, a kézműipari termelésben, állati munkaerőként történő felhasználás, háborús felhasználásuk, szórakozás és mulattatás, vallási szimbólum, állatok a világi irodalomban, a dekorációban és a festőművészetben, a zenében és a tudományban. Emellett a vadászat a központi problémák közé tartozik.¹ Ez alkalommal figyelmünket a vadászat Zólyom megyei elterjedésével kapcsolatos bizonyítékok áttekintésére összpontosítjuk, miközben figyelni fogunk gazdasági, társadalmi és jogi kontextusaira is.

E tevékenység elterjedéséről tanúskodnak már a koraközépkori források is. A zólyomi völgykatlanban és a szomszédos hegyi területeken a vadállatok jelenlétéről tanúskodó archeológiai-zoológiai bizonyítékok megjelölik a számukat és a fajtabeli tarkaságukat. A koraközépkori szláv település (7–10. század) régészeti feltárása Felső-Magyarországon Sliač városka mellett értékes ismereteket hozott a vadászott állatokról. A feltárt csontkészletben jellegzetesen a szarvas (*Cervus elaphus*) volt képviselve és kisebb mértékben az őz (*Capreolus capreolus*). A

* A tanulmány a „Zólyom megyei erdők története a középkortól a 19. század közepéig” c. UGA (2010) és a „A termelői aktivitás történeti földrajzi jellegzetességei a kiválasztott bányavárosok erdőiben” c. VEGA 1/0230/10 kutatási támogatás kereteiben született.

¹ Dinzelbacher Peter: Mensch und Tier in der Geschichte Europas. Stuttgart. 2000. 181–192.

további vadonélő állatok közé tartozott a vaddisznó (*Sus scrofa ferrus*), a medve (*Ursus arctos*) és a nyúl (*Lepus europeus*).²

A vadászott állatokról bizonyítékokkal szolgált Kalamárka, a többkultúrájú régészeti lelőhely is a Poľana hegység déli lábánál. Megállapították a vaddisznó, a szarvas, az őz, a medve csontjait, de a kihalt őstulokét (*Bos primigenius*) is.³ Bár a helység leletei már a bronzkorszaktól megtelepültségre utalnak, egy részüket a település legfiatalabb szintjére is vonatkoztatni lehet, amelyek a korai középkorból valók (9–11. század). A vizsgált leletegyüttes kereteiben mindkét helységben kifejezetten fölényben vannak a haszonállatok csontmaradványai. Egy részük vadonélő állatok kiegészítő vadászatára utalhat, amelyet a fent említett leletminták bizonyítanak. A koraközépkorban vadászott egyéb állatok száma azonban nagyobb lehetett, mint azt az említett leletek mutatják. További állatfajta vadászatát említik az írott források a 13. századtól kezdve.

Zólyom királyi vármegyében a korai középkortól (leghamarabb a királyi vármegye 12. századi keletkezésétől) kezdve a vadászati tevékenységgel külön szolgálók voltak megbízva, akiket erdőóvóknak neveztek. Az első hír a jelenlétükről egy nemesi birtok határainak leírása 1250-ben. Az északi részen, a Mohelnica pataknál (ma Badinsky pataknál) az erdőóvók falujával volt határos ez a terület: *villa custodum silvarum*. Badin településről volt szó, amelyet, mint az erdőóvók faluját, a források még a 13. század végén is megkülönböztetnek. A település neve a „badati” (keresni, figyelni) igéből származik, emellett a lakosság foglalkozására utalhat.⁴ A régióban fennmaradt Hájniky község (ma Sliač városka része) szolgálói neve is. Egy 1424-es feljegyzésben a település magyar alakban Ardo-ként szerepel. Ugyanúgy, mint a szlovák Hájniky név esetében, az eredetiből levezetve, ebben az időben már nyilvánvalóan nem a lakosság – a hájnikok (az „erdőóvó” megfelelője) – végzett foglalkozásáról van szó. Más feljegyzések a későközépkortól kezdve a Hájniky település nevének otthoni kiejtését tükrözik.⁵ A forrásokban a latin szókapcsolatban meghonosodott *custodes*

² Fabiš Marián: Výskum archeozoologického materiálu zo slovanských sídlisk v Sliači-Rybároch. Nitra. 1990. 54 (A kézirat megtalálható: Közép-szlovák Múzeum, Besztercebánya).

³ Šalkovský Peter: Hradisko v Detve. Materialia archaeologica Slovaca XI. Nitra. 1994. 76–82.

⁴ Krajčovič Rudolf: Z archaickéj lexiky slovenskej ojkonymie. Jazykovedné štúdie XVIII. 1983. 41; Maliniak Pavol: Osídlenie od 13. storočia do konca stredoveku. In: Osídlenie Zvolenskej kotliny od včasného stredoveku do polovice 19. storočia. Banská Bystrica. 2009. 70.

⁵ Wenzel Gusztáv: Okmányi adalék Borbála és Erzsébet magyar királynék birtokáról. Magyar történelmi tár XII. 1863. 275. 1466. év „ligna... de Haynik.” 1469. év „viam... versus Hanik.” Štátny archív v Banskej Bystrici, Pobočka Zvolen (A továbbiakban: ŠA BB pob. ZV), fond Magistrát mesta Zvolen (A továbbiakban: MZV), Mestská kniha I. (A továbbiakban: MK I.), fol. 17, 77. Az Ardó/Ordó típusú megnevezésre lásd Moór Elemér: Slawischer Einfluss auf das Fischerei- und Jagdwesen der Ungarn im Mittelalter im Lichte des sprachlichen Materials. Acta ethnographica Academiae scientiarum Hungaricae. tom. XII, fasc. 1–2, 1963. 46; Heckenast

silvarum-nak, később gyakrabban *venatores*-nek, Zólyom megyében a „lovci” szláv terminus vagy a pontosabb „hájnici” terminus felelt meg. Eltérően a vadászok elsődleges funkciójától, már ez a terminus is a kibővült feladatukra vonatkozik, amelybe az állatok és az erdők őrzése tartozott.⁶ A település többes számú Hájniky-ként történő elnevezésén kívül az említett kifejezés elterjedését igazolja a foglalkozást és szolgálati helyzetet jelölő személynév is Besztercebányán. 1514-ben az ottani kórházban tisztséget töltött be Ján Haynik.⁷

A fennmaradt forrásokban csak néhány említést ismerünk az erdőővők szervezetéről az Árpád-korban. A 13. század második feléből származó hírek ezt a rendszert ragadják meg fejlett alakban, amely mögött ezért hosszú fejlődés állt. A későbbi Zólyom megye területéhez kapcsolható az az okirat 1256-ból, amely szerint IV. Béla király Budislav (Bugyiszló) századosnak, a zólyomi erdő őrének Pliešovcéből (magyarul: Tótpelsőc – ford.), birtokot ajándékozott Tótpelsőc akkori területén a Lomno pataknál.⁸ Egy ugyanebből az évből származó további okirat szerint a király tíz ekealja (*desať popluží* – ford.) földet ajándékozott a Hont megyében fekvő Sudince (Ősöd – ford.) vagy Súdovce (Szúd – ford.) településen szolgáló Chotin-nak, Heno-nak, Sztrasztomel-nek (?), Jakub-nak, Bozsán-nak, Holata-nak, Koch-nak és Bás-nak, a királyi zólyomi vadaskert (*custodes hortus nostri de Zoulum*) őreinek.⁹ A királyi vadasparkkal vagy állatparkkal a Zvolen (Zólyom – ford.) városnak 1263-ban visszaadott föld körülhatárolásánál is találkozunk. A terület a királyi vadaskert felett (*supra ortum nostrum ferarum*) feküdt és határai a déli oldalon a Slatina folyónál kezdődtek a királyi vadaspark bejárata előtt (*ante portam orti nostri*).¹⁰ A *hortus ferarum* kapcsolat a lengyel környezet analógiája szerint a vadászott állatok tenyésztésére elkülönített térséget jelölt. Cseh források szerint azt egy „obornik”-nak nevezett

Gusztáv: Fejedelmi (királyi) szolgálónépek a korai Árpád-korban. Budapest. 1970. 91–93; újabban Szabó Péter is: Woodland and Forests in Medieval Hungary. Oxford. 2005. 90.

⁶ Zolnay László: Vadászatok a régi Magyarországon. Budapest. 1971. 177; Samsonowicz Agnieszka: Łowiectwo w Polsce Piastów i Jagiellonów. Wrocław – Warszawa – Kraków. 1991. 190–194; Dąbrowski Franciszek: Studia nad administracją kasztelańską Polski XIII wieku. Warszawa. 2007. 169–171.

⁷ Matulay Ctibor (ed.): Mesto Banská Bystrica. Katalóg administratívnych a súdnych písomností (1020) 1255–1536 I.–II. Bratislava. 1980. 403. szám, 129.

⁸ „Budizlaus centurio, custos silve nostre de Zolum de villa Plyseuch.” Marsina Richard (ed.): Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae II. (A továbbiakban: CDSI II.) Bratislava. 1987. 538. szám, 373.

⁹ „Hotyn, Hene, Zustomel, Iacob, Basan, Holata, Kocha et Baas.” CDSI II., 560. szám, 391, Addenda et corrigenda, pag. 391. Vesd össze a harmadik név Győrffy szerinti olvasatával is: „Zutzromel.” Győrffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza III. Budapest. 1987. 256.

¹⁰ Juck Lubomír (ed.): Výsady miest a mestečiek na Slovensku I. (A továbbiakban: Výsady I.) Bratislava. 1984. 31. szám, 47.

személy őrizte.¹¹ Az elkerített terület helyzete 1263-ban megengedi (azt a feltételezést – ford.), hogy az említett vadaspark a Slatina folyó balpartján, Lieskovectől (Mogyorósfalutól – ford.) és Zólyomtól délre helyezkedett el. Az ebből a korszakból származó források korlátozott száma miatt nem tudjuk, hogy a környéken voltak-e további vadasparkok is. A vadaspark nyolc őrből álló csoportja, akiket az 1256-os okirat említ, tágabb régióra utalhat. Közvetve ezt jelölheti a Koch és a Bács típusú személynevek előfordulása Tótpelsőcön és Badinban (Erdőbáonyban – ford.) a 13. század második felében.¹² Egy további honti birtok adományozása egy hájniknak említést tesz a Šahy-i (ipolysági – ford.) prépostság vitájáról Stojanov Lúka (Ztoyanrét) köznemeseivel 1351-ben. A nemzetség képviselői benyújtottak a vizsgálat alatt egy IV. Béla által kiadott okiratot. Eszerint az ősöknek, Saulnak Péter király adományozott az erdők őrzéséért (*pro custodia silvarum*) két ekealja földet (dve poplužia zeme – ford.) Tešmák (Tesmag – ford.) településen. 1270-ben azonban erről a birtokról kiderült, hogy azt V. István Erzsébet királyné kérésére a prépostságnak adományozta. Saul erdőővöt tarthatjuk a Peťová (Petri – ford.) és Iliáš (Illés – ford.) településről származó Illés (köz)nemesi család legrégibb ősenek.¹³ Az Árpád-kor további erdőővóinak neveit kiegészíti egy 1293-as vagyonefelhatárolással kapcsolatos adat. A déli oldalon a Lukavica pataknál volt a határa a királyi erdőővök, Ladislav, Szrecsin és Dama földjének.¹⁴ Elhelyezkedése alapján Sampor (Számpor – ford.) vagy Rybár (Halász (?) – ford.) környékéről volt szó. Egyes erdőővök ezért a szomszédos Hájniky-ből (Hajnikból – ford.) jöhettek.

Az első híreket a vadászott vadakról, amelyeket közvetve az értékelt régióhoz is lehet kapcsolni, Liptóból és Turócból ismerjük. 1265-ben IV. Béla király szabályozta és meghatározta a liptói jobbágyság kötelességeit és jogait. Az adóbeszolgáltatáskor az ottani nép a turóci jobbágyság kiváltságaihoz fordulhatott, akik megszokták, hogy nyestet vagy mókus szőrmét (*pelles marturinas aut asperiolas*) szolgáltatnak be.¹⁵ Viszont az okirat szerint a jobbágyságoknak nem

¹¹ Samsonowicz: *Lowiectwo...*, 216.

¹² 1274-ben Cerovo (Cseri – ford.) település határait Hont megyében Buda százados vagy Koch jelölte ki Tótpelsőcőről: „*Budam centurionem seu Koche de Plusuch positis et elevatis metis.*” Magyar Országos Levéltár, Budapest (A továbbiakban: MOL), Diplomatikai levéltár (A továbbiakban: DL) 41 011. Buda százados valószínűleg azonos az 1256-ban említett Budislav századossal. Bács nevéről Badinban (Erdőbáonyban – ford.) 1295-ben lásd *Szentpétery Imre – Borsa Iván* (eds.): *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica* II./4. (A továbbiakban: RA II./4) Budapest. 1987. 4030. szám, 152; 4069. szám, 166.

¹³ MOL DL 4202; Maliniak: *Osídlenie...*, 79, 94–95.

¹⁴ „*a terris Ladizlay, Zerechun et Dama.*” MOL DL 63 899; *Wenzel Gusztáv* (ed.): *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus* X. Pest. 1873. 80. szám, 120.

¹⁵ *Iványi Béla*: A középkori oklevél-bizottság jelentése. Századok, XLIII. évf., 1909. 879. Mindkét megjelölés jelentőségéről lásd Samsonowicz: *Lowiectwo...*, 87, 91.

megengedett a szarvasok, vaddisznók, (állat)kölykök és jávorszarvasok (*cervos, apros, beniaminos et onagros venari non possunt*) vadászata az erdőkben és az alacsonyabban fekvő helyeken sem. Más megnevezett vadak között az utolsó helyeken tűnnek fel a *beniaminos et onagros*. Ezeket a megjelöléseket, tekintettel korlátolt előfordulásukra a forrásokban, az eddigi kutatók különböző értelemben magyarázták. Az első (szak)kifejezést az okirat jelenlegi szlovák fordítása a bölényekhez köti.¹⁶ A közép-európai források nem használtak különböző megjelöléseket, miközben azonban nem mindegyik különböztette meg a bölényt a vad bikától. A *beniaminos* megjelölés bölényhez társításának csak közvetett bizonyítéka lehet a másik terminus – az *onagros*, amennyiben a vad eme fajtája együtt jelenik meg a lengyel forrásokban a bölényekkel. Legvalószínűbb azonban, hogy a „benjaminov” nem egy konkrét fajtaival azonosítható, hanem általában a vadállat kicsinyeivel.¹⁷ Az *onager* kifejezés, amely az antik forrásokban és az állatleírásokban (v bestiároch – ford.) vadszamarat jelölt, a középkorban a jávorszarvas megjelölésére is alkalmazták, amint azt a lengyel területről származó források is bizonyítják.¹⁸ Ennek az állatnak az elterjedésével kapcsolatos bizonyítékok között kell megemlíteni, hogy a Lengyelországból átvándorolt jávorszarvasok szórványosan még a 20. sz.-ban is megfigyelhetők voltak.¹⁹ Egy 1265-ből való okmány továbbá megtiltja a liptói alattvalóknak a fogoly (*perdices*) fogást. Szabadon foghattak őzbakokat és nyulakat (*capreolos et lepores*).²⁰ A fent említett állatok jelenlétét, talán a jávorszarvas kivételével, a szomszédos Zólyom megye területén is feltételezhetjük. A tulok és főleg a bölény hajdani elterjedéséről tanúskodnak a helyi elnevezések is a 14. sz.-ból.²¹ A középkorban feltételezni lehet néhány ma ritka élőlény elterjedését is. A nagy hódokról (a

¹⁶ Beňko Ján a kolektív (eds.): Dokumenty slovenskej národnej identity a štátnosti I. Bratislava. 1998. 37. szám, 139.

¹⁷ Samsonowicz: Łowiectwo..., 45–48, 142. Külön köszönet a konzultációért.: dr. Alena Hadravová-nak és prof. Richard Marsínának.

¹⁸ Kobielski Stanisław (ed.): Fizjologi i Aviarium. Średniowieczne traktaty o symbolice zwierząt. Tyniec. 2005. XXI. kapitola, 57–58; Hadravová Alena (ed.): Kniha dvacatera umění mistra Pavla Židka. Část přírodovědná. Praha. 2008. 160, 301. A jávorszarvas megjelölésére lásd Samsonowicz: Łowiectwo w Polsce..., 56; Kubínová Kateřina: Est ibi bestia aneb co můžete podle středověkých autorů potkat v českých hvozdech. In: Evropa a Čechy na konci středověku. Sborník příspěvků věnovaných Františku Šmahelovi. Praha. 2004. 385–389.

¹⁹ Karč Pavol: Los mokrďový (Alces alces L., 1758) v Liptove. Liptov. 5. roč., 1979. 251.

²⁰ Iványi: A középkori..., 879.

²¹ Rok 1323 „*fluvius Thorowa*.” Sedlák Vincent (ed.): Regesta diplomatica nec non epistolaria Slovaciae II. Bratislava. 1987. 964. szám, 419. A Turová patakról van szó a körmöcbányai hegyekben (v Kremnických vrchoch – ford.). 1369. év „*rivulus Zuburpataka*.” 1470. év „*predium Zwbor*.” MOL DL 87 440, 38 867. Zúbra helység keletre Brezno településtől (Breznóbányától – ford.) ? 1653. év „*prata/fenilia Zubratina*.” Medvecký Karol A.: Detva. Monografia. Zvolen. 1995. príloha číslo I. Zubratina helységről van szó, Detvától (Gyettvától – ford.) délre.

bőjti hús kedvéért is vadászták) és vidrákról (a bőrukért vadászták) a Garam folyóban Zólyom megye természeti viszonyainak leírásakor még Bél Mátyás is említést tett a 18. sz.-ban.²²

A vadászat halászzal együtt történő elterjedését feljegyezték azok az okiratok is, amelyek kiváltságadományozás vagy birtokajándékozás alkalmából szabályozzák a jogokat a terület használatára, esetleg birtokba helyezik őket. Egy német vendégnek adott kiterjedt kiváltságok között Besztercebányán 1255-ben ott találjuk a vadászat és a halászás kivételét a határhasználatból.²³ Ebben az esetben nem kizárt, hogy az átvett, eredetileg királyi birtok elhatárolásáról van szó. Egy birtokadományozási okirat Poniky-nek (Póniknak – ford.) a 80-as évekből megemlíti, hogy az adományozott föld (erdő) nem alkalmas sem a vadászatra, sem a halászásra. Ennek a területnek a szemléljét a király embereként Hokacs erdőővő végezte. Az 1282-ből származó falsum (a római jogban: hamisítás, csalás – ford.) megjelöli a pozícióját és a származását, amikor egy Hokacs századost említ a zólyomi erdőővők hegyi településéről [Badinról (Erdőbábonyról – ford.) van szó]. E szerint a dokumentum szerint Pónik birtokba helyezésén részt vettek a zólyomi erdőővők és halászok is.²⁴ Egy újabb ajándékozás Póniknak 1295-ben ismét megemlíti, hogy a föld nem megfelelő a királyi vadászatra, sem a halászásra. A terület szemléljét ebből a célból és a határok kijelölése kedvéért Demeter zólyomi főispán végezte.²⁵ A főispán tevékenysége, de főleg az erdőővőé, a magánbirtokba vett földállomány hasznának megállapításakor igazolja Pónik egykori besorolását a királyi zólyomi erdőbe. A századosok – erdőővők birtokelhatárolásnál betöltött szerepére utal Buda vagy Koch százados Tótpelsőcről való kiküldésének említése a honti Cerova (Korlátkö – ford.) határainak kijelölésére 1274-ben.²⁶ Az erdőővők részvételét a határok megállapításában dokumentálják a fiatalabb források is. Ezekből arra lehet következtetni, hogy jelenlétük a területek (határok) kijelölésénél jól bevált kötelességeik közé tartozott.

A királyi birtok felosztása, amelyhez igazgatásilag a zólyomi erdő és vadaspark is tartozott, már II. András uralkodása alatt megkezdődött. További területek adományozásáról a Garam mentén tesz említést egy 1250-ből származó okirat.²⁷ A folytatólagos birtokadományozást a településeknek és a nemességnek

²² *Bel Matthias: Notitia Hungariae novae historico-geographica. Tomus secundus. Viennae. 1736.* 386.

²³ CDSI II., 491. szám, 341.

²⁴ *Ipolyi Arnoldus – Nagy Emericus – Véghely Desiderius* (ed.): *Codex diplomaticus patrius Hungaricus VI.* Budapest. 1876. 206. szám, 285–286, 220. szám, 302–303.

²⁵ RA II./4, 4005. szám, 144–145.

²⁶ A szöveget lásd a 12. jegyzetben.

²⁷ CDSI II., 349. szám, 243.

addig valószínűleg megzavarta az uralkodó kezében lévő tulajdon osztatlansága. Az erdőővők által lakott településekkel (Hajnik, Erdőbáony) együtt a királynak alárendelt többi település is a főispán hatáskörébe tartozott. A fent említett vadsparkon kívül további, határleírásokban említett konkrét helyeket is összekapcsolhatunk a vadászattal. A zólyomi völgykatlan vadászó helyeire emlékeztetnek a Királyles típusú összetett magyar nevek. Ezeket királyi (král'ovská – ford.) vagy uralkodói (král'ova – ford.) leseknak lehet fordítani. 1285-ben a *Kyralleswy* helymegjelöléssel a Stojanov Lúka-i (Ztoyanrét-i – ford.) föld keleti határainál találkozunk. Slovenská Lupča (Zólyomlipcse – ford.) falucska területének déli határát a Garam folyó bal oldalán egy *Kerallese*-nek nevezett hely jelölte ki.²⁸ Mindkét esetben ezek erdős, magasan fekvő helységek voltak. Eredetük és jelentésük szempontjából megemlíthető, hogy a környéken mindmáig fennmaradtak a Strázsa és Strázs típusú helyi elnevezések. A vadászatok alatt, de a vadfogás és őrzés alatt is használt helyek (állások, lesek) funkcióját jelzi az összehasonlító, középkorban hivatalos és népi vadászati terminológia is a tágabb közép-európai térségben. A földesúr területe a falvak környékén gyakran, a vadászat kedvéért is, el volt választva és ki volt jelölve.²⁹ A királyi erdők határait a források csak kivételesen említik. A körülhatárolások a 14. század első harmadától megerősítik, hogy Zólyom megye tulajdoni határai átfedték a zólyomi erdők (*cum metis silvarum de Zolum*) távoli, külső határait. Az okiratok szokás szerint nem hangsúlyozzák az erdők tulajdonviszonyait, hanem közvetlenül a geográfiai objektumokat írják le.³⁰ A várbirtokok falvainak határaiban fekvő zólyomi királyi erdőkhoz fűződnek a konkrét vadászatokról szóló hírek.

A dubnici krónika leír egy vadászatot Zólyom megyében, amelyen 1353. november 26-án részt vett I. Lajos király. A vadászat alatt az ottani erdőből a királyhoz odaszaladt egy megebesített medve (*ursus implagatus*). A király rátámadt a vadászgerelyével (*cum venabulo*) úgy, ahogyan már más medvéket is leterített. A medve azonban ledöntötte a földre és mindkét lábán huszonhárom sebet ejtett. Ha nem jött volna oda Besenyő János, a medve a királyt halálra sebezte volna. Besenyő János azonban a támadó medvét a kardjával megölte (*cum suo gladio*) és a királynak így megmentette az életét. A cselekedetért ennek ellenére az udvari emberek intrikája miatt nem jutalmazták meg.³¹ A megebesí-

²⁸ RA II./2–3, 3245. szám, 319; Vysady I., 159. szám, 131.

²⁹ Dąbrowski: Studia..., 175-176; Rösener Werner: Der Wald als Wirtschaftsfaktor und Konfliktfeld in der Gesellschaft des Hoch- und Spätmittelalters. Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie. 55. Jg., Heft 1, 2007. 21.

³⁰ Nagy Imre (ed.): Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis II. Budapest. 1881. 267. szám, 298; Tóth Ildikó (ed.): Anjou-kori oklevéltár XV. (1331). Budapest – Szeged. 2004. 405. szám, 234.

³¹ Florianus Matthias (ed.): Chronicon Dubnicense cum codicibus Sambuci Acephalo et Vaticano, cronicisque Vindobonensi Picto et Budensi accurate collatum. Quinque-Ecclesiis. 1884. 171.

tett állat említése kapcsán egyenesen a medvehajtással kapcsolatos eseményekhez juthatunk el. A vadászgerelyen kívül figyelemreméltó adat van a kardról, amelyet a vadászat résztvevője magánál tartott. A nagy állatok vadászata során a medvék és a szarvasok ledöfésére (na dobíjanie – ford.) hagyományosan használt volt a kétélű kard is.³² Tekintettel az erdők előfordulására, Zólyom kedvelt vadászó- és királyi tartózkodási hely volt a következő években is. Egy 1359-ből származó levélben Gál archidiakónus I. Lajos király és Tvrdko boszniai bán kibéküléséről ír. Eközben megemlíti, hogy a király a feleségével a kutya-napok alatt (počas psích dní – ford.) (júliusban és augusztusban), hogy elkerülje a hőséget, elment Zólyomba, ahol pihenni fog, amíg a kutya-napok véget nem érnek.³³ A királyi székhelyet Zólyomban a vadászat kedvéért már az Árpád-háziak is felkeresték, miáltal a vadaskert és az erdőővők jelenléte a régióban megvilágítható. Az Anjou-uralom korszakából több „vadászatunk helyszínén” kiadott okirat származik. Eddig ennek a fajtának a legrégebb bizonyítéka Károly Róbert király datált okirata *in Zolio, loco venacionis nostre* 1340-ben.³⁴ Királyi vadászudvar vagy kúria szerepét töltötte be a zólyomi vár, amely I. Lajos alatt épült. Röviddel a halála előtt ide (*in Zolin, curia suae venationis*) hívta a király 1382 nyarán a lengyel katonai parancsnokokat és megparancsolta nekik, hogy esküdjenek hűséget vejenek és utódának, Zsigmondnak. Zólyom közelében volt egy Liget nevű további királyi vadász székhely is Ezen a helyen (*in Liget, loco venationis nostrae*) adta ki I. Lajos király adománylevelét a bolgár vajdának még 1369-ben. Valószínűleg a későbbi várról, Vígľašról (Véglesről – ford.) van szó.³⁵ Zólyomnak, mint királyi vadászó helynek a megjelölésével ismételt találkozunk Zsigmond uralkodása alatt is 1389-ben. Az akkori várak összekapcsolása a királyi vadászatokkal bejutott a köztudatba. A későbbi hatalmi küzdelmek kereteiben az 1446-os fegyverszünet alatt Ján Jiskra a Zólyom megyei várak átadását és felvásárlását hajdani jelentőségükkel indokolta. Szerinte a várakat a magyarországi királyok mindig azért építették és birtokolták, hogy örö-

kapitola, 166. Besenyő János személyére és rehabilitálására lásd *Zolnay: Vadászatok...*, 104–105.

³² Ruttkay Alexander T.: Chov dobytky, lov a rybolov vo včasnom a vrcholnom stredoveku. In: Mäsiarstvo a údenárstvo v dejinách Slovenska. Martin. 1999. 42.

³³ „Ecce enim dominus rex cum domina sua consorte in hiis diebus canicularibus pro evitandis caloribus estivis versus Zolyum intendit proficisci et ibidem pausabit, quamdiu dies ibi caniculares expirabunt.” Thallóczy Lajos: Studien zur Geschichte Bosniens und Serbiens im Mittelalter. München – Leipzig. 1913. IX. szám, 336; *Zolnay: Vadászatok...*, 191, 195.

³⁴ Piti Ferenc (ed.): Anjou-kori oklevéltár XXIV. (1340). Budapest – Szeged. 2001. 560. szám, 254–255.

³⁵ Bielowski August (ed.): Monumenta Poloniae historica II. Warszawa. 1961. 61. kapitola, 721.

müket leljék a vadászatban (*pro solaciis venaticis*).³⁶ Az eddig ismert itineráriumok (itinerárium = útikönyv, útinapló, útleírás – ford.) szerint I. Lajos és Luxemburg Zsigmond kedvelt tartózkodási helyei főleg a zólyomi várak, Végles [Slatina – Szalatna (ford.) – településsel együtt] és Ľupča (Zólyomlipcse – ford.) voltak. A királyok ott főként a nyári hónapokban és ősszel tartózkodtak.³⁷ Tartózkodásuk alatt részt vehettek a vadászatokon és kihasználhatták a helyi halastavacsák szolgálatait (*služby miestnych rybníkárov* – ford.). A véglesi uradalomhoz tartozott a zólyomi medence egész keleti része (a Poľana hegység alatti régió – Podpoľanie), amelyben a véglesi vártól és Očová (Ocsova – ford.) falutól keletre hiányoznak (*absentujú* – ford.) a letelepüléssel kapcsolatos bizonyítékok az érett és a késői középkorban. Ez az állapot indokolta azt a feltételezést, hogy a régió eme részében Zólyom megye határáig szándékosan be nem népesített királyi (vadász)területek voltak. Vadászat előkészületeiről beszél a levél, amelyet 1429. június 3-án küldött Pozsonyból a véglesi várnagy, Czekei Márton az alvárnagyának, Chery Péternek. Közölte vele, hogy Véglesre küldte a barátját, Erdöst (*amico nostro Erdews*) és két kutyát, egy *Sido* nevezetűt, és egy másik hasonlót a vadászat előtt, egy megállapított időben.³⁸ Ha csak a kutya nevéből egyenesen nem következik, hogy tulajdonnévről van szó vagy fajtanevről, gúnynévről vagy talán Erdős személyes titulusról, (az eset – ford.) a vadász végrehajtó funkciójáról tanúskodhat a királyi udvarban.

Az uralkodón kívül saját erdőővókat tartott a nemesség is. A csökkenő erdők a helységek és a falvak környékén nem csak a vadászatok helyszínei voltak, hanem a helyi gazdálkodás bevételi forrásai is. A tulajdonosok ezért ezt a térséget hagyták őrizni, miáltal védték tulajdonukat az esetleges károktól. A tulajdon őrzésével megbízott személyek ezért konfliktusba kerültek a lehetséges rendezővel. Mičiná (Micsinye – ford.) falu köznemesei 1439-ben a király előtt panaszkodtak a besztercebányai polgárokról, akik a micsinyei erdőben megtámadták Pált, a micsinyei köznemesek familiárisát és erdőővóját. A besztercebányaiak ezen felül elzavarták onnan az ökröket, s továbbá a micsinyei jobbágyok jószágait.³⁹ A legrészletesebb adatokat a zólyomi és a véglesi uradalom királyi erdőővóinak feladatairól Korvin (Hunyadi – ford.) Mátyás uralkodásának a korszakából ismerjük. Az 1464-ből való okirat szerint a király előtt megjelentek

³⁶ Maliniak Pavol: Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku. Banská Bystrica. 2009. 181–182; Jurkovich Emil: Zólyomlipcse várának és uradalmának története. Pécssett. 1929. 48–49.

³⁷ Sebestyén Béla: A magyar királyok tartózkodási helyei. Budapest. é.n. 39–51; Engel Pál – Tóth Norbert C.: Itineraria regum et reginarum (1382–1438). Subsidia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam 1. Budapest. 2005. 55–85.

³⁸ MOL DL 43 787; Csőre Pál: A magyar erdőgazdálkodás története. Középkor. Budapest. 1980. 297.

³⁹ MOL DL 63 952.

Plch Péter bíró, Babicz Péter és Czéger Mátyás esküdtek Môtová (Mátyásfalva – ford.) faluból, amely a zólyomi várhoz tartozott. Szavaik szerint az ottani jobbágyok régóta élvezték a szabadságot, amelyet nekik a magyarországi királyok adtak, Hunyadi Mátyás elődei. Az ebben a faluban élő jobbágyok mentesítve voltak a kamara haszna fizetése alól, valamint további rendes és rendkívüli adók fizetése alól is. Ki voltak véve a vámok és illetékek fizetése alól is a Magyar Királyságban. Nem voltak szolgálatra kötelezve, kivéve az erdők és az állatok őrzését, és a vadászatok teljesítését. A zólyomi vár várnagyai nem állítottak fölélük semmiféle tisztviselet. Abban az esetben, amikor a királynak állatot szállítottak, a zólyomi várnagy fedezte a költségeiket. A zólyomi vár várnagyai nem használhatták fel őket a vár őrzésére, sem más szolgálatokra. A magyar királyok által Mátyásfalvának adományozott okmányokat és kiváltságokat az előző nyugtalan időkben a csehek elégették (talán Jiskra katonáiról van szó), akik kifosztották a királyságot, főleg a hegyvidéket. Az említett bíró és az esküdtek ezért falujuk nevében az uralkodótól szabadságaik megtartását és megújítását kérték. A király ezt követően 1464. december 14-én kiadott egy okiratot, amely feljegyzi a bevezetett kiváltságokat és emlékeztet megújításának az okaira.⁴⁰

Mátyásfalva lakói kiváltágainak tartalma közelebbi figyelmet érdemel. Az első rendelkezés a gazdasági helyzet szempontjából fontos, a kamar haszna és egyéb adók alóli mentességet tartalmazott. A mátyásfalviak vámilletékeket sem akartak többé fizetni az egész országban. Még 1464. május 3-án Hunyadi Mátyás megújította Vel'ká Slatina (Nagyszalatna – ford.), Ocsova és Hrochoť (Horhát – ford.) erdőóvóinak a kiváltságait. A forrás hasonló rendelkezéseket tartalmaz és lehetővé teszi ezek összehasonlítását a mátyásfalvi kiváltságokkal. Az okmány szerint Szalatna, Ocsova és Horhát lakóinak Mátyás király elődei is megadták a kiváltságokat, akik mentesítették őket az összes rendes és rendkívüli adó, illeték és szolgálatteljesítés fizetése alól. A mentességet ismételten hangsúlyozza, ellenben nem említi a kivételt a vámfizetés alól.⁴¹ Az adómentességet Mátyásfalva esetében a falu királyi igazgatáshoz tartozásával és a jobbágyok kiadásainak megtérítésével kapcsolatos rendelkezéssel indokolhatjuk a királyhoz történő utazás esetén. Ellenben a fent említett települések a véglesi uradalomhoz tartoztak, amelyek Hunyadi Mátyás uralkodása alatt a Justh család birtokában voltak. Ez volt talán az ok is, ami miatt a kiváltságaikba nem volt belefoglalva a vámfizetés alóli mentesség is.

⁴⁰ MOL DL 24 339, pag. 5-6. Az okirat tartalma magyarul: *Tagányi Károly* (ed.): Magyar erdészeti oklevéltár I. (A továbbiakban: MEO I.) Budapest. 1896. 94. szám, 27–28.

⁴¹ Štátný archiv v Banskej Bystrici, Pobočka Banská Bystrica (A továbbiakban: ŠA BB pob. BB), fond Obec Hrochoť (A továbbiakban: OH), číslo 3; MOL A 57 Magyar Kancelláriai Levéltár (A továbbiakban: MKL), Libri Regii V., pag. 618–619.

A Mátyásfalvának adományozott okmány további rendelkezése 1464-ben megemlíti, hogy a helység lakói nem kötelezettek más szolgálatokra, csak az erdők és állatok őrzésére és a vadászatok teljesítésére.⁴² A megfogalmazás foglalkoztatásra utasítja a mátyásfalviakat, akik erdőővői szolgálatot teljesítettek. Mégha az okmány közvetlenül nem is említi az erdőővő megjelölést, Mátyásfalvával összefüggésben hamarosan találkozunk vele. A Szaltnának, Ocsovának és Horhátanak megújított kiváltságok megemlítik az erdőővők vadászat teljesítési kötelezettségét a királynak és a véglesi vár várnagyának, akárcsak a várhoz tartozó erdők és vizek őrzését is.⁴³ Szemben a mátyásfalvi erdőővőknek adományozott kiváltságlevéllel, a véglesi uradalomból a király és a várnagy számára teljesített vadászatokat együtt említik az erdők és a vizek őrzése mellett. Bár lehet, hogy általános formuláról van szó, figyelembe kell venni a halastavakról és a halastó kultúrával kapcsolatos híreket Szaltna és Végles térségében. Egyúttal azonban hangsúlyozni kell, hogy ezeknek a halastavaknak az igazgatásához és karbantartásához önálló okmányok kapcsolódnak. Ha a vadászatot nem tartjuk az erdőővők mindennapos tevékenységének, az erdők őrzését a váruradalmakban alapfeladatuknak nevezhetjük.

A mátyásfalvi jobbágyoknak adományozott okmány továbbá megemlíti, hogy a zólyomi vár várnagyainak nem szabad fölérük semmilyen tisztviselőt (*officialis*) kinevezni. Ez a részlet megengedi feltételezni, hogy a helyi erdőővőknek kiváltságaik megújítása idején saját szervezetük volt. A forrás közvetlenül csak a település képviselőit, a bírót és a két esküdtet említi, és nem magyarázza meg a szolgálati helyzetüket. Az erdőővők szervezetéről szélesedő ismereteket közöl a szaltnai, ocsovai és horhádi erdőővőknek adományozott okmány. A kiváltságok király általi megújítására felkértek egy Simon nevű nyomozót és Balázskát Szlatinából (Šimon zvaný Patra a Blazsko zo Slatiny – ford.), akiket olyan terminusokkal jelöltek, amelyek megmagyarázhatják a fő királyi erdőővőkkel (*venatorum nostrorum regalium magistri*) való kapcsolatot. További kérelmezők voltak Márton, Benedek és Péter Ocsovából, és társaival együtt András is Horhátból. Ezekről a személyekről az okmány megemlíti, hogy hasonló módon élnek. Egy további helyen Simont és Balázskát társaikkal együtt már fő erdőővökként jelöli a királyi kúriában (*in nostrae curiae magistros venatorum*), akiknek a kiváltságokat címezi.⁴⁴ Miután az erdőővők nagyszámú

⁴² „*Praeterea, quod aliqua onera servitiorum obligati non fuissent, praeterquam ad custodiam silvarum et ferarum in eisdem existentium, ac ad venationem faciendum.*” MOL DL 24 339, pag. 5; Zolnay: Vadászatok..., 190.

⁴³ „*et tantummodo regiae Maiestati ac castellanos in castro nostro Wygles vocato pro tempore constitutis, venationes ad silvas et aquas ad dictum castrum pertinentes custodiae fuerint obligati.*” ŠA BB pob. BB, OH, číslo 3; MOL MKL Libri Regii V., pag. 618; Zolnay: Vadászatok..., 189.

⁴⁴ ŠA BB pob. BB, OH, číslo 3; MOL MKL Libri Regii V., pag. 619.

foglalkozási csoportot alkottak, sőt a múltban önálló falvakban éltek, valószínű, hogy a kiváltságok megújítására a vezetőik kérték fel őket a közösségekben. A. Samsonowicz szerint az erdőővők szolgálati hierarchiájában a legalacsonyabb lépcsőfokot alkották az alerdőővők és a felettük álló erdőővők. Rájuk a magasabb helyzetű vadászok felügyeltek. A cseh forrásokban a vadászok szolgálati képviselőit már a 13. században a *venator curialis*, *summus venator*, *magister venatorum* titulusokkal jelölik. A lengyel források a 13. és 14. században az ilyen magas helyzetű vadászok számára a *venator maior* titulust használják, vagy a nem specifikus jelentésű *venator*-t, ami így akár hivatalt, akár szolgálatban lévő vadászt is jelölhet.⁴⁵ A királyi kúria említése 1464-ben a véglesi várra vonatkoztatható vagy más királyi vadászkúriára a véglesi uradalomban. Azt sem lehet kizárni, hogy ez alatt a megjelölés alatt a vadászok közössége szerepel. A mátyásfalvai okmány további rendelkezése szerint abban az esetben, ha az erdőővők az uralkodónak vadállatot vagy vadat szállítanak, a költségeiket a zólyomi várnagynak kell megtéríteni.⁴⁶ A király Zólyom várme gyében való tartózkodásán kívül szó lehetett az elejtett vadak királyi udvarba történő szállításáról is. A legtávolabbi utazásra utal a vámmilleték fizetése alóli mentesség és a várnagyok felelőssége, hogy ne csak a nyilvánvalóan nem elhanyagolható kiadásokat térítsék meg. A kiváltságok végül megmutatják, hogy a zólyomi várnagyoknak nem szabad, hogy mátyásfalviakat kényszerítsenek szolgálatra a zólyomi várba, vagy hogy más szolgálatokat teljesítsenek az előbb említetteken kívül. A várnagyok szükséges lépéseit, hogy a mátyásfalviakat felhasználják a vár őrzésénél, az erdőővők foglalkozása indokolja, akik tudtak banni a fegyverekkel.

A halastavak őrzői és az erdőővők, akikről a 15. századi források említést tesznek, régi szolgálati szervezet folytatói voltak, amely legkésőbb az Anjoukorban fejezte be életét. Néhány volt szolgáló társadalmi helyzete, hála az adománybirtokoknak, könnyebbé válhatott. Gergely fiának, Bálintnak, valószínűleg 1372-ben, I. Lajos egy Jakab nevezetű birtokot adományozott Rybár (Halász – ford.) faluban. Utódainak, a nemesi eredetű Kovács család tagjainak, 1465-ben Hunyadi Mátyás megerősítette az adományozást. A vagyónbirtoklás hasonlóan alakult a szomszédos faluban, Hajnikban is. V. László király 1547-ben a hajniki

⁴⁵ Čapský Martin: Lov a jeho role na dvorech slezských knížat. In: Dvory a rezidence ve středověku III. Všední a sváteční život na středověkých dvorech. Mediaevalia Historica Bohemica 12. Supplementum 3. 2009. 215; Samsonowicz: Łowiectwo..., 193, 220–222. Rokom megjelöléssel találkozunk a véglesi uradalomban, ahol az 1404-ből származó okirat megemlíti a fő halastó-ört (uvádza hlavního rybníkára – ford.): „*magister piscinarum*.” Ragač Radoslav: Rod Paškovicov zo Slatiny do nobilitácie. Genealogicko-heraldický hlas. 9. roč., 1. č., 1999. 20–21.

⁴⁶ „*Dum autem aliquas feras regiae Maiestati adducerent, castellani dicti castris nostri Zoliensis eis expensas dare tenebantur.*” MOL DL 24 339, pag. 5.

Bobora György fiainak, Andrásnak és Tamásnak új adományt ajándékozott a településükön. Az előnév szerint a hajniki Bobor nemesi család elődeiről van szó.⁴⁷ A zólyomi (mátyásfalvai) és véglesi (mindenekelőtt horhádi) uradalmon kívül erdőóvó közösségeket találunk a lipcsei uradalomban, Pónikban is. 1400-ban Dávid zólyomi ispán Pónik település közösségének több kiváltságot juttatott. A település belső igazgatása szempontjából nem tartozott (a jogok közé) a szabad bíróválasztás joga sem, akit addig a zólyomi ispán iktatott be a hivatalnokai és familiárisai közé. Az okirat kiadása idején Pónikban királyi erdőóvók is éltek. A kiváltság szerint hozzájuk két egész és egy fél birtok tartozott.⁴⁸ A szomszédos várbirtokok erdőóvóihoz hasonlóan mentesek voltak az összes adó és illeték fizetése alól. 1473-ban ezt a szabadságot Hunyadi Mátyás megerősítette. Az erdőóvók (slobodníci – szabadosok) a település különálló és önállóan irányított részében éltek. A házaik, amelyek száma fokozatosan növekedett, Pónik alsó végén voltak. A legrégebbi okmány a lipcsei vár alá tartozó póniki szabadosok bíróiról 1558-ból ismeretes.⁴⁹ A funkció valószínűleg későközépkori eredetű.

Hunyadi Mátyás idejéből származik a figyelemreméltó okmány a fogságban tartott, megszelídített állatok tenyésztéséről. Az uralkodó Zólyom megyei tartózkodási helyeiről szóló ismeretek alapján konstatálhatjuk, hogy az uralkodó ismétlődően főleg Zólyomban és Besztercebányán tartózkodott.⁵⁰ A memoriálé (emlékeztető, napló – ford.) szerint, amelyet 1563 körül Hans Dernschwam írt, a besztercebányai rézműves vállalkozás vezetőinek kezdeményezéséből született Besztercebányán a Kamaraházban a Mátyás királynak szánt kert, amely Dernschwam idejéig fennmaradt. Volt ott egy legelő is, amelyen a lovakat legeltették. Thurzó János azt azért adta, hogy felépítsenek egy vadaskertet (oboru – ford.), amelyben özet és négy rókát tartott. A hely emiatt a *Reehgarten* nevet kapta. Rövid ideig oda fákat is kiültettek.⁵¹ Más adatot megszelídített állatokról 1499-ben a zólyomi városi könyvben találunk. A város a megivott borért és a táncoló medve (*ursus ludens*) elővezetéséért a várban fizetett és a bíró előtti.⁵²

⁴⁷ Maliniak: Osídlenie..., 76, 103.

⁴⁸ Teleki József (ed.): Hunyadiak kora Magyarországon XI. Pesten. 1855. CCCLVIII. szám, 86–87.

⁴⁹ MOL DL 17 505; ŠA BB, fond Zvolenská župa (A továbbiakban: ZŽ), Kongregačný protokol I., fol. 192/pag. 352; *Zemko Ján a kolektív*: Poniky 700 ročnė. Martin. 1982. 36, 165.

⁵⁰ Horváth Richárd: A hadakozó király: Hunyadi Mátyás itineráriuma. In: Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a király udvarban 1458 – 1490. Budapest. 2008. 52–56.

⁵¹ Ratkoš Peter (ed.): Dokumenty k banickemu povstaniu na Slovensku (1525–1526). Bratislava. 1957. 469–470.

⁵² ŠA BB pob. ZV, MZV, MK I., fol. 89. Medvetáncoltatással kapcsolatos adatra Körmöcbányán 1450-ből lásd Dvořáková Daniela: Rytier a jeho král. Stibor zo Stiboric a Žigmund

Ebben az esetben a vadaskertben tartott vadállatról volt szó vagy inkább vándormulattatók előadásának a részéről.

A források említést tesznek a tulajdonjog idegen vadászterületen történő megsértéséről. Az orvvadászattal kapcsolatos okmányok ritkaságát korlátozott előfordulásukkal indokolhatjuk az erdők őrzése és a magas büntetések fizetése miatt. 1465-ben az országos bíró elrendelte Gyarmathy László panaszának kivizsgálását, aki Szűz Mária megtisztulásának ünnepei táján Nógrád megyéből Erzsébet királyné megbízása alapján elküldte a jobbágyát a zólyomi várhoz tartozó erdőbe vadászatra (*causa venacionis*). A jobbágyot az erdőben a zólyomi várnagyok, Disznósy László és Daróczy János familiárisai feltartóztatták, akit ezt követően megvakítottak.⁵³ A kegyetlen büntetésnek az állítólagos orvvadászat miatt kétségtelenül főleg elrettentő hatása volt. Korabeli (ritka) jelenségről volt szó, amellyel nyugat-európai környezetben is találkozunk. A jogosulatlan vadászaton ért parasztot gyakran megkínózták, megvakították vagy egyéb módon megnyomorították.⁵⁴

A későközépkorból fennmaradt legtöbb és legértelmesebb okmány a vadászat feudális jogával kapcsolatos bírósági vitákat is bemutatja. A véglesi uradalom birtokosának, Justh Andrásnak a panaszja szerint a dobronivsky (dobornyai – ford.) várnagy jobbágysai 1489-ben vadásztak tiltott magánerdőiben (*silvas prohibitas*) és ugyancsak halásztak tiltott vizeiben.⁵⁵ 1492-ben II. László király megtiltotta a zólyomi és a dobornyai várak várnagyainak és embereiknek, hogy Justh András erdejébe belépjenek és ott bármifajta vadakat vagy vadat fogjanak. András azelőtt a király előtt panaszkodott, hogy a várnagyok és erdőben vadászó embereik a vadakat teljesen el akarják űzni.⁵⁶ Orvvadászat ügyben a bíró(sági) hatáskorról folytatott vitát a Zólyom megyei bíróság előtt 1511-ben a zólyomi várnagy, Stevniczky Miklós, a turóci prépost képviselőjével/helyettesével (zástupca – ford.), Márton szerzetessel. Az okai Sielnica (Szélnye – ford.) falu préposti jobbágysai voltak, akik hét vaddisznót (*septem apros silvestres*) megöltek. A zólyomi várnagy a megbüntetésüket kérte, amit a prépost állítólagos kép-

Luxemburský. Budmerice. 2003. 181-182. Magyar kiadásban: *Dvořáková Daniela*: A lovag és királya. Stiborici Stibor és Luxemburgi Zsigmond. Pozsony. 2009.

⁵³ „*prefatum iobagionem... silva in eadem repertum mox ibidem videm oculis eruisse.*” MOL DL 65 934; Fekete Nagy Antal – Borsa Iván (eds.): A Balassa család levéltára 1193–1526. Budapest. 1990. 380. szám, 132.

⁵⁴ Dinzlbacher: Mensch..., 186.

⁵⁵ MOL DL 63 347; Borsa Iván (ed.): A Justh család levéltára 1274–1525. (A továbbiakban: Justh cs. lt.) Budapest. 1991. 396. szám, 144.

⁵⁶ „*adeo ut prefatas silvas suas feris penitus spoliare et privare interemini.*” MOL DL 63 364; Justh cs. lt., 427. szám, 156.

viselője/helyettese igyekezett elkerülni.⁵⁷ A vadászat elterjedésére utalnak faluhelyen általában a jobbágyi kötelezettségek, amelyekhez Zólyom megyében az apróvadak fogása is tartozott. Egy dubovai (garamszentmiklósi – ford.) jobbágy tanúvallomása szerint 1517-ben Brezno (Breznóbánya – ford.) városka lakói minden évben kötelesek voltak a lipcsei várba tizenkét nyest/nyuszt szőrméjét beadni.⁵⁸ Az erdőővők jelenléte ebből a szempontból biztosította az orvvadászat elleni védekezést, a nagymértékű vadászatot és az erdők megkárosítását. A vadhajtas idején állásfoglalás volt (arról), hogy a vadászók szándékosan, vagy szándék nélkül is, idegen területre lépjenek. A földbirtokosok között a vadászatok következtében támadt vitákat igazolja a Zólna-i (zolnai – ford.) Stek Jánosék és Istvánék bírói szék előtt tett nyilatkozata. 1523-ban nyilvánosan megtiltották szomszédaiknak, a Lukové-i (zólyomlukói – ford.) Miklósnak és jobbágyaiknak, hogy zolnai falujuk határában vadásszanak.⁵⁹ És amikor a középkori erdőben viszonylag gyakran találkozunk a disznók és marhák legeltetésével kapcsolatos vitákkal vagy fakivágással, a vadászatok miatti viták specifikusan a nemesesség kiváltágos közegével függnek össze. Amíg az erdők kihasználásának mértékéről és felhasználásáról van szó, a kutatások éppen a bírósági perekben szereplő szociális kategóriák megkülönböztetésére figyel(meztet)nek.⁶⁰

A vadak vadászata és a vadállatok húsának fogyasztása tipikusan nemesi környezetben és a jelentősebb személyiségek városi megvendégelésekor volt jellemző. A nemességnél az apróvadak szőrméjének tulajdon(lás)a is megfigyelhető. A lakodalmi kelengyék összeírása szerint, amelyeket 1572-ben Beniczky Ferenc adott Fruzsínának, a megboldogult Micsinszky János lányának ruhanevelői között nyestszőrméből varrottak, de róka bőrből varrottak is voltak. Beniczky Ferenc 1576-os végrendeletében a feleségére, Katalinra, farkas hátszöréből és róka vörös szöréből varrott ujjpárnát hagyott. A feleségének elkészítésre adott kis nyestszőrméket is bársonnyal, és nyestek szőrméjével bélelt damasztot.⁶¹ A Beniczky Benedek és Nevéry János földbirtokosok között 1580-ban

⁵⁷ *Matulay Ctibor*: Kongregačný protokol Zvolenskej župy 1506–1579. Diplomová práca. Bratislava. 1962. 62–63. szám, 121 (A kézirat megtalálható a Szlovák Történelem és Levéltár Tanszékén, a pozsonyi Komenský Egyetem Filozófia Fakultásán).

⁵⁸ *Maliniak Pavol*: A zólyomlipcsei uradalom lakóinak tanúvallomásai, mint a régió késő középkori történelmének forrása. In: *Discussiones Neogradienses* 10. Uradalmak kora. Salgótarján. 2010. 16.

⁵⁹ *Matulay*: Kongregačný..., 355. szám, 202.

⁶⁰ *Rösener*: Der Wald..., 29–30.

⁶¹ *Čičaj Viliam a kolektív* (eds.): *Turci v Uhorsku I*. Pramene k dejinám Slovenska a Slovákov VII. Bratislava. 2005. 72. szám, 253, 74. szám, 258. A főnemességnek történő szőrmék szállítására vall az esküvői kelengye jegyzék a Dobrá Niva-i (dobornyai – ford.) uradalomban 1515-ből. Izsota, Frangepán Bernát lánya, nemcsak nyestszőrmét birtokolt, hanem cobolyt és hermelint is.

folyó vitából megtudjuk, hogy Beniczky Benedek 1568-ban a karácsonyi ünnepek alatt János atyjának, Nevéry Mátyásnak ajándékozott két farkasbundát farkas hátszöréből varrva vagy (ki)készítve, 4 arany értékben.⁶² Az árukból arra következtetünk, hogy a kidolgozott farkasbundának viszonylag magas értéke volt. A közvetlen farkasvadászaton túl felállított csapdával is foghatták. Egy részletes határleírás Sielnica (Szélnye – ford.) és Trebuľa (Zólyom melletti település – ford.) lakossága között a 17. században vagy farkasfogásra való vermet, vagy farkasodút említ.⁶³

A vadászattal kapcsolatos ismereteink végül is végső alakot adnak az erdő-óvók határok kijelölésében való részvételének. A Zólyom megye által 1501-ben kiadott okmány szerint a mátyásfalvai királyi erdőóvók megnézték és kijelölték a Breznica völgyében a dobornyai és a Šášová-i (sásovai – ford.) várbirtokok közötti határokat. Aztán ott volt az Ostrá Luka-i (osztrolukai – ford.) György birtokhatárának a kijelölése is a Brdo hegy környékén.⁶⁴ 1519-ben Zólyom megye képviselői kihallgatták a mátyásfalvai és horhádi erdőóvókat, akik a megyei vezetés megbízásából elvégezték a véglesi uradalom határainak szemlélését. Az oka Dóczy Damián cselekedete volt, aki elűzette ocsovai jobbágyának 90 disznóból álló kondáját.⁶⁵ Az erdőóvók vitás helyeken való jelenlétének indokait megmagyarázhatják Mátyásfalva lakóinak tiltakozásai a bíróság előtt 1535-ben és 1536-ban. A bíró és az esküdtek az egész falu nevében panaszkodtak a zólyomi kapitányra, Thurn Kristófra, és főleg a véglesi és a dobornyai hivatalnokokra, akik megtiltották nekik az erdőbe való belépést. A mátyásfalvai szabadok ezzel szembehelyezték, hogy régi szabadságaik szerint egyes királyi erdőkben vadászatot folytathatnak.⁶⁶ Egy 1464-es kiváltságlevél ugyancsak megemlíti az erdőóvók vadászatok végzésével kapcsolatos kötelezettségét, de semmiképpen nem a nemkijelölt erdőkben, (hanem azokban,) amelyekben ők végeztek el [(a kijelölést) – ale nijako nevymedzuje lesy, v ktorých sa mali uskutočňovať – ford.]. Az erdőóvók jogosultságát a véglesi és dobornyai urada-

Thallóczy Lajos – Barabás Samu (eds.): A Frangepán család oklevéltára. Második kötet 1454–1527. Budapest. 1913. CCC. szám, 303.

⁶² „*duas pelles lupinas ex dorso lupi confectas.*” ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol II., pag. 155.

⁶³ 1628. év „*praedictam foveam lupinam, vulgo wlchia jama vel farkas verem vocatam.*” Slovenský národný archív v Bratislave, fond Hodnoverné miesto Konventu premonštrátov v Turci, Autentický protokol litt. B, pag. 335. Vesd össze a Bzovík-i (bozóki – ford.) prépostság határainak kijelölésével 1471-ben: „*per fossatum ascendit ad fossam vulpis liska yama.*” MOL DL 25 232.

⁶⁴ MOL Diplomatikai fényképgyűjtemény 254 207. Listinu nesprávne interpretoval Zolnay: Vadászatok..., 190.

⁶⁵ Matulay: Kongregačný..., 299. szám, 187. A mátyásfalvai erdőóvók tanúvallomásait a határviták idején gyakran felhasználták a későbbi korokban is. Lásd például MEO I., 169. szám, 238.

⁶⁶ ŠA BB, ZŽ, Kongregačný protokol I., fol. 105/pag. 206, fol. 110/pag. 215.

lom erdőibe való belépésre nyilvánvalóan a régi rendelkezésekkel indokolhatjuk. A különszolgálatot nyújtó jobbágyok meghatározott előjogokhoz és kötelezettségekhez igazodtak. Ezeknél a személyeknél a szabadosok megnevezései honosítottak meg. Az erdőóvók alkalmazásának a bejárások elvégzésénél gyakorlati jelentősége volt, amennyiben olyan személyekről volt szó, akiknek rálátásuk volt a királyi területekre. Az ismereteikkel, különösen a határok esetében, következetesen összefügtek a határviták alatt tett tanúvallomásaik.

(Szlovákból fordította: Kiss László)

Summary

From the history of game keeping and hunting in Zvolen County in the Middle Ages and beginning of the Modern period

Besides agriculture and ore processing, hunting of wild animals presented supplementary resource of living at the middle reaches of river Hron already in the early Middle Ages. This can be proved by finds of bones of a deer, roebuck, wild boar, bear, hare as well as already extinct aurochs at Slavic localities Sliač and Kalamárka. In the area of Zvolen County, the royal gamekeepers engaged in hunting and game keeping and organisation of the Arpadians kings hunting from the 12th century at the latest. References to its division into centenas (centurion as a representative of this unit) can be already found in the second half of the 13th century. During the 14th century, after dynasty of the Angevins had come to rein, transformations of the old servant organisation to a new type of privileged gamekeepers or fishermen came into being. Modernisation during this period is represented also by a new gothic castle near the town Zvolen. Concrete rights and duties of the villeins (peasants) carrying out hunting and game keeping duties are known from two documents confirmed by the king Matthias Corvinus in 1464. There is also information from the same period of conflicts among nobles squires because of game hunting in somebody else's forests. Violating of hunting laws at one's land was punished. In the documented case the Zvolen castle officials had a villein blinded as he was caught by illegitimate hunting. At the end of the Middle Ages documents of a tamed bear and a game preserve, where mining entrepreneur Joannes Thurzo kept a doe and foxes give evidence of bonds between men and the wild nature. Presence of royal forests in the Zvolen County contributed to slowing of settlement in some parts of the region. At the same time it encouraged formation of specific category of villein inhabitants having certain privileges.